

וזהו גם ענין הריח שנודף מתבשיל של שבת (ע' רעיא מהימנא פרשת עקב רעג) שהריחו הקיסר מתבשיל של ריב"ח ותאב לו (בשבת קיט), הגם שלא חסר בבית המלך מכל מיני ריחות טובים של העולם הזה, אלא שריח זה אינו בנמצא כלל.

ומה שאין אנו מרגישים ריח זה בתבשילי שבת שלנו – לפי שהדבר תלוי כפי הרגש קדושת שבת של האיש שהוכנו תבשילים אלו בשבילו, להתענג בהם בשבת (מתוך קונטרס עמלה של תורה שבסוף ספר פרי צדיק ח"ג עמ' 218. ע"ש עוד).

‘אתם קרויין אדם ואין עובדי כוכבים קרויין אדם’ –

‘ראה ברעיא מהימנא בדרשה ד’אדם’ – אתם קרויין אדם ואין אומות העולם קרויין אדם... ומשם נראה כי ענין ‘אדם’ הוא שלימו דכר ונוקבא, וטעמו כמו שכתוב ויקרא את שם אדם [לכן מפורש ביבמות ס"ג כל ישראל שאין לו אשה אינו אדם]. וזה דוקא בישראל, ששניהם מכוונים להוציא תולדות לקיום האומה ומצווים בפריה ורבייה... לא כן אומות העולם שאינן מצווים בפו"ר, כי ענין הולדה שלהם רק לקיום ישוב העולם ולמלאות רצון הטבע הדורש תפקידו, כמו כל הברואים. והנקיבה אינה מתייחסת אל הזכר כלל [וכמו שמצאנו ‘רחמנא אפקריה לזרעו’]. ועיין בעלי הנפש להראב"ד בשער הקדושה בזה. וזה הענין שנבראו הבהמות גופים נפרדים מן האדמה, לא כן האדם היו זכר ונקבה בריאה אחת. עיין שם דבריו הקדושים. לכן אין אומות העולם קרויין אדם (משך חכמה בראשית ה,ב).

– ‘אין הכוונה כאן להוציא יתר העמים מכלל אדם, רק חז"ל באו לפרש כי בכל עת אשר נזכר בתורה ובכתבי הקודש סתם לשון ‘אדם’, לא כווננו רק אל בני ישראל, כמו בכל ספרי ונמוסי הדת המיוחדות לאומה אחת, כל מקום שנזכר בדבריהם סתם כי האדם מחויב או מוזהר כך וכך, הכוונה רק אל אותם בני אדם אשר מוכרחים להאזין בקול הפקודות הללו, כן בתורה ובנביאים; כל מקום שנזכר בני אדם סתם, הכוונה לישראל כי רק להם הטיפו מילתם, זולת במקום דמפורש דנבאו גם לאומות, ופשוט’ (מהר"ץ חיות יבמות סא.).

ע"ע זוהר תוריע מה; תנבא"ר ו.

‘הכי קאמר: ואם איש עני הוא, לא תשכב ועבוטו אצלך, הא עשיר שכיב ועבוטו אצלך’. ומדויק כן בלשון הפסוק, שאצל הלוח כתוב ושכב בשלמתו, ואם גם כאן היתה הכוונה שהמלוה לעשיר ישכב בה, והמלוה לעני לא ישכב בה, היה לו לומר ‘לא תשכב בשלמתו’, ושינה וכתב@ש בעבוטו לומר: לא תשכב ועבוטו אצלך (משך חכמה תצא כד, יב).

דף קטו

‘לביתו אי אתה נכנס, אבל אתה נכנס לביתו של ערב... אבל אתה נכנס לשכר כתף, לשכר חמר, לשכר פונדק, לשכר דיוקנאות’. וכל דברים אלו הם גזירת התורה הנעלה משכל אנושי, דגם משפטי התורה הם כחוקים, ולכן כתיב בכל התורה ‘חוקים ומשפטים’ ביחד, כי גם המשפטים הם ממצות השמעיות, כמו שכתוב והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה, וכן כתיב מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום. ורצה לומר: אף משפטים שבני נח נצטוו

עליהם, לא הודיעים ידיעה ברורה, כי לא נצטוו רק לדון על פי שכל אנושי ולא על פי תורה אלקית (ערוך השלחן צו, כב).

יש לפרש טעם בדין זה, שההלואה – בשונה מחיוב הערב והשוכר – הרי היא סוג מסוגי הצדקה, וזה יסוד מה שאמרה תורה שלא למשכנו, וכן להשיב העבוס, ככתוב 'ולך תהיה צדקה', ולאסור הרבית – ע' בזה בדף עה מהגר"י קמינצקי זצ"ל.

דין זה אמור לענין מישכון כליו בחזקה, ואולם לענין איסור מישכון בכלי אוכל נפש, יש אומרים שאסור בכלום, שדין זה לא התמעט בדרשת הכתוב, וכן לחבול בגד אלמנה – נוהג בכל מיני חובות. (תומים צו – ומובאת דעה זו בערוך השלחן ובאהבת חסד ז, ב).

ולענין דין 'מסדרין לבעל חוב', וכן לענין מצות השבת העבוס – נחלקו הפוסקים אם נוהג גם בשאר חובות; שיטת הרמ"ה שנוהג גם בהם, ובעל התרומות חולק (ונטה לכך במשך חכמה (תצא כד, י). וע' בנתיב החסד ה, יט שהקשה על שיטה זו מקושת הגמרא לעיל (קיד) שיהא דין זה נוהג בהקדש, באומר הרי עלי מנה לבדה"ב, והלא שם אינו דרך הלואה. ושם כל התחייבות עצמית כמות כהלואה).

'ור' שמעון דריש טעמא דקרא'. פירושו, על פי דרישת הטעם מוציא רבי שמעון נפקותא להלכה. ואילו חכמים שוללים דרישת הטעם כדי להוציא ממנו הלכה.

וישנם מקומות שלדברי הכל דורשים טעמא דקרא; כשהטעם הוא פשוטו של מקרא, כגון באיסור 'לא תחסום שור בדישו', שאמרו בגמרא (לעיל ז). שאם האכילה מזקת לבהמה ומצטערת ממנה – אינו עובר, לפי שלא הקפידה תורה אלא לטובתה ולהנאתה. (ע"ש בתורא"ש. וכ"כ הרא"ש בתשובה י, ג.) לענין הפרת הבעל. וכ"כ בספר אמרי שפר (לד, ה) לענין מצות קבורת המת כשצויה שלא יקברוהו, ולענין כתיבת ס"ת. כיו"ב יש בחזו"א פרה ו, טו. וכיו"ב כתב בשו"ת שבט הלוי ח"ה קנט, ג. וע' בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב קל ובמובא בסנהדרין מו.).

וכן בכל מקום שאמרו בגמרא 'מפני מה אמרה תורה... כגון לענין שבועת מודה במקצת (לעיל ג ועוד) – כתבו ראשונים שכשבאו ליתן טעם בדבר של תימא – לכולי עלמא דורשים הטעם, הגם שיש לו נפקותא להלכה (מרדכי ב"ק פרק הגזול קלח, ע"ש כמה דוגמאות).

דרישת טעמא דקרא בדבר שאין לו נפקותא מעשית, מוסכמת היא לכולי עלמא ולא נחלקו בה התנאים (כדברי התוס' בסוטה יד. ד"ה כדי; גטין מט: ד"ה ור"ש). ומצינו כן לרוב בגמרא ובמדרשים. וכן אצל הרבה מהראשונים (וע' טור יו"ד קפא).

וזו לשון הרמב"ם (בסוף ספר הקרבנות): 'אף על פי שכל חוקי התורה – גזירות הם, כמו שביארנו בסוף מעילה, ראוי להתבונן בהן, וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם – תן לו טעם; הרי אמרו חכמים הראשונים שהמלך שלמה הבין רוב הטעמים של כל חוקי התורה... ורוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדעות וליישר כל המעשים, וכן הוא אומר: הלא כתבתי לך שלישים במעצות ודעת, להודיעך קשט אמרי אמת, להשיב אמרים אמת לשלחך'. – ואעפ"י שפסק הרמב"ם דלא כרבי שמעון הדורש טעמא דקרא (ע' כסף משנה שמיטה ויובל יב, ב [ע' בסוגיא בקדושין כא-כב]; מחנה אפרים הל' נדרים יב, יד; חות יאיר קלט. וע"ל בהל' איסור יב, א ושער המלך שם. וצ"ע. וע' בהלכות יבום א, ד שנקט הרמב"ם דרשה דר"ש דדריש טעמא דקרא (ע' בסוגיא בקדושין סח:). אך אפשר שנקט הדרש היותר פשוט, כדרכו. וראה גם במובא בזבחים נו וביומא מה. ויש להעיר ממש"כ בהלכות פרה (ד, ב ובכס"מ) שנראה שפסק כר"ש. וכבר העיר על כך התו"ט (פרה ג, ז). וראה בפירוש המשנה להרמב"ם כאן שנתן טעם לאיסור מישכון האלמנה אף לשיטת רבי יהודה. אך יש מצדדים שהרמב"ם נקט להלכה כר"ש דדריש טעמא דקרא – ע' לח"מ מלוה ג, א; מנחת חינוך תפד. וע"ע שדי חמד כרך ג עמ' 100 ואילך].

ויש להעיר שעל אף האמור, דרכו של רבי שמעון ביחוד ליתן טעמים למצוות התורה ולהלכותיהן, אף ללא נפקותא מעשית; ע' להלן טו. לב: שבת כג. פסחים סח. גטין מט: זבחים ו: ז: ערכין ל: כריתות כו. מעילה יז סע"ב ושם יח רע"א.

ויש לראות שיטה כללית בדברי רבי שמעון, כשם שהולך אחר טעמו וכוונתו של הדין לקבוע את הדין על פיו, כמו כן בכל פעולה או חפץ דן רבי שמעון אחר ענינו המכוון, שימושו ויעודו ותוצאותיו, ובהתאם להם נקבע שמו ומעמדו של המעשה / החפץ. כפי שיבואר; – רבי שמעון סובר דבר הגורם לממון – כממון דמי (ב"ק עד: ועוד). הגם שהוא כשלעצמו אינו ממון, התוצאה הנגרמת היא זו שקובעת את גדרו ומהותו של הדבר.

כמו כן לדעת ר"ש (שבת כט: ועוד) 'דבר שאינו מתכוין מותר' (הן באיסורי שבת, הן בשאר איסורים, ע"ש ובראשונים). הרי שהמעשה כשלעצמו ללא כוונה ורצון לא נאסר. וכן פטר רבי שמעון נזיקין שלא בכוונה – ומובא בראשונים לקשר זאת לשיטתו הכללית בדבר שאינו מתכוין (ע' במצוין בב"ק מד). [ולענין רוצח, פטר רבי שמעון נתכוין להרוג את זה והרג את זה (סנהדרין עט)].

וכן לענין שבת – מלאכה שאינה צריכה לגופה – פטור עליה לדעתו (שבת קו ועוד) – שתכליתה ומטרתה היא זו שמחשיבה את המלאכה. [ורבי יהודה, החולק בדין זה וגם אוסר דבר שאינו מתכוין, חולק גם על דרישת טעמא דקרא]. וכעין זה מיקל רבי שמעון לענין מלאכות שבת, שאינו חייב אלא בהשלמת הדבר שרוצה לעשותו, כגון שיקדה קדיחה שלמה או יגר ויעבד את כל העור, או יכתוב תיבה שלימה (כבשבת קג:).

וכן שיטתו (ב"ק עא. ועוד) ששחיטה שאינה ראויה לא שמה שחיטה – לפי שמהותו ושמו של הדבר, קשור ותלוי בתוצאותיו, וכל שאין זו שחיטה המכשרת את הבשר באכילה, אין שם 'שחיטה' עליה.

וכן סובר רבי שמעון (במנחות קא:), אוכל שאי אתה יכול להאכילו לאחרים אינו קרוי אוכל – שכל שאינו ראוי לתפקידו ולמילוי יעודו, בטל שמו. [וכן יש לפרש שרבי שמעון לשיטתו בתוספתא (שבועות. מובא בתוס' שם כד. ד"ה אלא) שהנשבע שיאכל, ואכל אוכלין אסורים – לא קיים את שבועתו, שאינה נחשבת 'אכילה' מפני שהאוכל אינו ראוי ולא עומד להאכל].

ואפשר שזה טעמו של ר"ש (לעיל כו. ועוד) שחפץ ששטפו נהר ואבוד מכל אדם הריהו הפקר, כיון שאין בו כל שימוש ובטל יעודו, וכמו שאינו.

וכן סובר רבי שמעון (בזבחים צג) שחטאת פסולה שניתז מדמה על הבגד, גם אם היה לו שעת הכושר ונפסל, כיון שבסופו של דבר אינו ראוי להזאה על המזבח, אין הבגד טעון כיבוס. וכן לענין מריקה ושטיפה, כל שאינו ראוי לאכילה – פטור (תורת כהנים צו, עא). וכן לענין שבירת עצם בפסח שנפסל, אפילו היה לו שעת הכושר – פטור (תוספתא פסחים ו, ז. מובא בפסחים פג.). מכל זה נראה שמעמדו של החפץ נקבע לפי שימושו ויעודו. [אם כי מצינו אף לר"ש סברת 'היתה לו שעת הכושר' לענין טומאת אוכלין באיסור'נ, במנחות קא ועוד].

וכן דעתו (פסחים יג: ועוד) ש'כל העומד לזרוק כזרוק דמי' [או: כל העומד לפדות, להבצר, ושאר פעולות] – כי יש ללכת אחר תוצאות המעשה ותעודתו-עתידו. [ובירושלמי (סוטה פ"ב) איתא שלדעת ר' שמעון ניתן לכתוב מגילת סוטה על עור בהמה טמאה כיון שבין כך היא ניתנה למחיקה. ויש שפרשו טעמו לפי ששם העומד להימחק אין בו קדושת השם כלל. והרי זה דומה לשיטתו שכל העומד לימחק כמחוק דמי. ע' מרחשת ח"א נג, ז ובמובא בנדרים סו:].

וכן מסתבר לר"ש לדרוש שולד היוצא דרך דופן הריהו כילוד לכל דבר, דאזיל בתר התוצאה הלכך אין חילוק בצורת הלידה.

ומצאנו לרבי שמעון (בזבחים קיב:) שמחוסר זמן, שעתה אינו ראוי להיקרב אבל לאחר זמן יהא ראוי – חלה עליו אזהרת שחוטי חוץ. והענין כנ"ל, שהרי לפי התכלית העתידית הוא ראוי להיקרב. וכן אמר רבי שמעון (במעילה יב.) שיש מעילה בתורין שלא הגיע זמנם, מפני שראויים הם לאחר זמן. ובמכות (יז) מחייב רבי שמעון עונש מלקות לאוכל כל שהוא, אעפ"י שאין בו שיעור חשיבות. ושמעתי לפרש שר"ש לטעמיה דאזיל בתר כוונה, הלכך משום דאחשביה בכך שאוכלו, חייב עליה. גם סובר ר"ש שעונשים מן הדין (סנהדרין עד.) – שהטעם והסברא אלימי לענוש על פיהם. אמנם כן, אין הדינים הנ"ל תלויים זה בזה, וכל אחד נלמד ממקורו הוא, וסברתו הפרטית אינה תלויה בהכרח בסברת שאר הדינים, וגם חלק מאותם כללים נפסק להלכה וחלקם נדחה מהלכה, ומכל מקום ניתן לראות כאן קו כללי מאחד. [וסמך לזה, עי' בזבחים צב. (ובתד"ה אבל) שרצה המקשה לתלות דין 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' בהלכות שבת עם 'דבר שאינו מתכוין' שבשאר הלכות שבתורה]. ואם כי אי אפשר לנו כלל לקבוע מסמרות בדברים כגון אלו, ניתנה לנו הרשות להגות ולהתבונן בתורתם של חכמינו ז"ל עד מקום שיד שכלנו הדל מגעת, להבין קצות דרכיהם, ולהעיר ולהצביע על הדברים.

ז'ר' שמעון, מכדי בעלמא דרשינן טעמא דקרא, לכתוב רחמנא לא ירבה ולא בעינן לא יסור ואנא ידענא מאי טעמא לא ירבה...' מצינו במקום אחר שרבי שמעון דורש טעמא דקרא הגם שמפורש הטעם בתורה (ביבמות עז, לענין 'לא יבא עמוני ומואבי...'). והסבירו ('ע' עמק הנצי"ב ספרי תצא ועוד) שלא אמרו שכשמפורש הטעם סובר ר"ש שיש לרבות, אלא במקום שללא שהיה הטעם מפורש היינו יודעים אותו מעצמינו, שאזי יתור הטעם המפורש בא לרבות, אבל במקום שלולא שפרשה תורה לא ידענו הטעם, אין בנתינת הטעם משום יתור, והרי זה כשאר מקומות שאין מפורש בהם הטעם (וע"ע בשו"ת חתם סופר יו"ד רפ – במצות מעקה, ואה"ע ח"ב קנה בדין 'נקי יהיה לביתו', ובאבן האול הלכות בית הבחירה א, יז בלאו ד'לא תעלה במעלות' – מצויין כל זה באנצ. תלמודית ערך 'טעמא דקרא').

ונראה שלכך דרש רבי שמעון הטעם בחבלת בגד אלמנה מפני השאת שם רע בהחזרה, הגם שאין לזה זכר בכתוב, אדרבה הלא ענין הכתוב הוא צער גר יתום ואלמנה, 'לא תטה משפט גר יתום ולא תחבל בגד אלמנה' – אלא הואיל ובעשירה אין לה צער על בגד הממושכן יותר משאר משכונות, מזה הכריח ר"ש שאין הכתוב מדבר אלא בעניה שיש לה צער. וא"ת הלא אף בעני מחזיר לו כסותו בוקר וערב ואין כאן צער מיוחד [ושוב יש לנו להעמיד המקרא על מלואו, בין עניה בין עשירה] – על כך בא הטעם שמשיאה שם רע, אבל לעולם עיקר הטעם הוא משום צער האלמנה.

(ע"ב) 'נא ומבושל לוקה שלש'. אף שאין איסור חל על איסור, יש לומר שמדובר בשתי חתיכות שאחת נא ואחת מבושלת. או אף בחתיכה אחת וכגון שעשאה נא ומבושל מבעוד יום, שבכניסת הלילה חלים שני האיסורים כאחת. ויתכן שאיסור 'מבושל' חל על 'נא' כי כשהוא נא ראוי לגמור צלייתו ולהיות מותר (עפ"י שיעורי הגרשז"א זצ"ל פסחים מא).

s'אביי אמר אין לוקין על לאו לאו שבכללות'. ע' בפירוט בפסחים מא.